

A MAGYAR TÖRTÉNELEM KORSZAKAI.

PULSZKY FERENCZ

elnöki megnyitó előadása a magyar Történelmi Társulatnak Eperjesen,
1881. augusztus 22-én tartott vidéki nagygyűlésén.

A múltnak emlékezete éled fel bennem, midőn szerencsém van a történelmi társulat ez évi ülését itt Eperjesen megnyitni. Itt születtem, itt nyertem nevelésemet, itt kezdtem meg politikai életemet, de a sors úgy hozta magával, hogy harminczöt év óta csak egyszer, rövid időre jöhöttem vissza ide, hol első ifjúságomat töltöttem. Azok, akik vezérletének oly sokkal tartozom, már régen elporlottak, kortársaim közül is keveset látok körünkben, egy új nemzedékkel találkozom, de Sáros-vármegye régi szivélyessége félreismerhetetlen az új nemzedékben is. — Nem ok nélkül választotta a történelmi társulat a felföldnek ezen részét vándor-gyűléseinek mostani színhelyévé, mert minden történetbúvár tudja, hogy ez hazánk sok régi családjának fészke, hol az utódok kegyelete' feltartotta levéltáraikban elődjeik emlékét, s hol a történelmi társulatnak ismét új kútfők nyílnak meg hazai történelmünk felelevenítésére.

A történelmi társulat azon időben alakult, midőn az ősiség eltörlése következtében a régi levéltárak befolyása a magánbirtokviszonyokra megszűnt s ezáltal a félelem is elenyészett, hogy megnyitások veszedelemmel járhatna birtokosaikra nézve, de másrésről megszűnt azon anyagi érdek is, mely a családokat levéltáraikhoz kötötte. Előre látható volt tehát, hogy sok régi okmány, melyet eddig az önzés őrzött meg, elvesztve minden lehető anyagi becsét, el fog kallódni, sőt hogy sok levéltár veszendőbe megyen, ha a bir-

tok más kezekbe jut. A történelmi társulat felhasználta ezen időpontot s vándorgyűléseiben bejárta az egész országot, kutatta a magánlevéltárakat, melyek most már nem zárattak el a vizsgálók szemei elől s gyűjtötte az anyagot, mely arra fog szolgálni, hogy hazánk történelme valahára oly módon irassék meg, mely a nemzet múltjához és jelen művelődési fokához méltó s kiállja a versenyt más nemzetek s országok történelmi irodalmával.

A jelen tudományosság nem elégszik meg többé a történetek száraz elbeszélésével, pusztá krónikával, hanem kívánja ismerni a nemzet belső viszonyait, házi életét, kulturális fejlődését a legrégebb időktől, és az ország földrajzi és klimatikus viszonyainak befolyását a lakókra, melyek ezeknek jellemére hatottak; de emellett megkívánja az éles kritika bírálatát, a bölcsészeti felfogást s azon pontosságot, mely nem engedi, hogy az írónak képzelődése gyeuge adatok nyomán oly képet állítson előnkbe, mely a valóságnak egyáltalában meg nem felel.

Hazánk jövő történetírója nem fogja kezdeni munkáját a magyarok bejövetelével. Az ország régi lakói s civilisatiójok befolyással voltak a későbbi nemzedékekre is, az elenyészett népek nem tűntek el nyom nélkül s nem is állíthatjuk, hogy vérök, fizikai értelemben is, nem keringene némi részben még a mostani nemzedékben is. Nemzetiségünk, melyhez oly híven ragaszkodunk, nem faji, hanem ezredes befolyásoknak és történelemnek eredménye, kötelességünk tehát az élő terebélyes fának gyökereit az utolsó szálakig a föld alatt felkeresni, a kőkori civilisatio kezdetétől fogva kutatni, mennyiben különbözött akkor is az itteni lakók őskori durvasága a szomszéd országok lakóitól; miként következett erre a rézkor és bronzkor, s nem fogja kihagyni munkájából a kelták hosszú, sok századokig tartó uralmát, melyet a római s görög írók csak itt-ott említenek meg, de kiknek emléke azon sírokból ismét napfényre kerül, melyeket időnként hazánkban hol a földművelő felszánt, hol a tudományos kutató felás. A rómaiak uralma több emléket hagyott maga után, itt már megnyílnak az írott külforrások is, de ezek is kiszáradnak a népvándorlás idejében, mely legnagyobb részt hazánkban ment keresztül.

A Duna medenczéje volt mindig legrégebbi idők óta az Európába bevándorló népek országútja.

De azon számos nemzetek közül, melyek a magyarok bejövetele előtt hazánkban, rövidebb-hosszabb időre megtelepedtek, maradóbb befolyása, mely figyelmünket különösen leköti, csak négynek volt, a keltáknak, a rómaiaknak, az avaroknak és a szlávoknak. Csak ezek lakták hosszabb ideig, századokig az országot.

A régi írókból tudjuk, hogy Nagy Sándor utódainak idejében kelta rajok, a galaták, özönlötték el a Duna partjairól a görög tartományokat Európában és Ázsiában; tudjuk, hogy már Nagy Sándor idejében is kelta törzsek lakták a Duna vidékét; oly sírköveinken pedig, melyek már a római uralom idejéből valók, még mindig megmaradt örökítve sok kelta név. Így tehát a keltáknak tartózkodása hazánkban három századon keresztül teljesen be van bizonyítva; a kelta sírleletek azonban, melyek minden tekintetben hasonlítanak azokhoz, melyeket Franciaországban, Schweitzban és Angolországban találunk, még sokkal régibb időkre vezetnek vissza, sőt valószínűvé teszik, hogy a kelta nép az, mely a bronz művelődést hozta be hazánkba. Emléköket csak néhány Dunántúli városnak neve, pénzeik és a sírleletek tartották föl, mert a régi római s görög írók igen keveset gondoltak a szomszéd barbár népekkel s feljegyzéseikben annyira felületesek, hogy nehéz azon különböző törzseknek nemzetiségét meghatározni, melyekről említést tesznek. Így például még egyáltalában nincs meghatározva a római írókban említett pannonok nemzetisége s nincs bebizonyítva, valjon azon különbség, mely szerintök a pannonok és kelták nyelve közt fennállt, nem dialectusi különbség volt-e, s vajjon a pannonok nem tartoztak-e a sok törzsekre és dialectusra oszlott nagy kelta népfajhoz. Hogy csak egyet említsek: a pannonok nagy hadvezérét, ki a római foglalásnak hét évig hősiesen ellenállt, Bathónak nevezik a római írók, s ugyanezen nevet találjuk egy régi sírkövön azon megjegyzéssel, hogy aravisk, az araviskok pedig kelták, kik még a római foglalás első idejében pénzt is vertek.

A rómaiak uralma négy századig tartott a Dunántúli részekben, melyek még mindig Magyarországnak leggazdagabb s legműveltebb vidékei. A világ urai mindenütt különös hatással voltak a különböző népségek egybeolvasztására; a római nyelv lett mindenütt az uralkodó, nemcsak mint a közigazgatásnak és a tör-

vénykezésnek, hanem mint a seregnek is nyelve, melynek kiszolgált tagjai a római polgárság jogát nyerték el s a tartományban telepedtek meg. Ismeretes különben a rómaiak civilisátori szerepe, utakat készítettek mindenütt, castrumaikból városok s gyaratok alakultak, fürdőket s amphitheatrumokat építettek ezekben, s templomokat isteneiknek, a határon pedig folytonos erődítések biztosították a provinciát a barbárok betörései ellen; szóval a rómaiak nevelték azon nemzeteket, melyeket meghódítottak. Azon vidéken, melyre a rómaiak hatalma kiterjedt, mindenütt találkozzunk emlékeik maradványaival, sőt még a római limesen túl is kiterjedt a római művelődés befolyása, a szegedi öthalomból ástak ki régiségeket, melyeknek római jellege kétségtelen, s itt Sáros-vármegyében, hová római soha nem tette lábát, ásatott fel azon két nevezetes halom, a harmadik századból, melyeknek tartalma a bécsi Antiken Cabinetet és a pesti nemzeti muzeumot díszesíti.

A római uralmat s emlékeinek nagy részét megtörte a népvándorlás, a góthok, Attila népei, a gepidák, a longobardok, szóval azon különböző népek, melyek a régi civilisációnak véget vetettek s egy újat készítettek elő. Ezek közül egy sem maradt hosszabb ideig hazánkban, egy sem alapított itt államot, Olaszország s a gazdagabb római tartományok nagyobb vonzóerővel bírtak, a népek is, mint a nap, keletről nyugatra tovább s tovább vándorolnak. A szlávok terjedtek el ezen időben a Kárpátokról lefelé, de az avarok közikbe hatoltak, mint egy hatalmas ék, s elválasztották az éjszaki törzseket a déliektől. Hazánk három századon túl az avarok birtokában maradt, de hosszú uralkodásoknak emlékeit néhány német krónikának száraz adatain s néhány byzanti író feljegyzésein kívül a föld gyomrában kell keresnünk, azon sírokban, melyeket időnként felfedezünk s melyeken iparuknak és izlésüknek tanúságait azon fegyverekben és ékszerekben leljük, melyekkel holtjaikat eltemették.

Miután a IX-ik század elején Nagy Károly megtörte az avarok hatalmát s elpusztította ringjeiket, melyekben annyi elrabolt aranyat és ezüstöt talált, hogy a nemes fémek értéke egy időre Németországban leszállt, a krónikák csaknem teljesen elhallgatnak az avarokról, 840-ben említik utóljára földjüket, terram

avarorum, de azért nem tehetjük fel, hogy egészen kiirtattak volna, a mint egyáltalában a nemzetek tökéletes kiirtása nem történik soha, nagy részük beleolvad más nemzetekbe, elhagyja nyelvét s átalakul, a név eltűnik, nem a faj, s így történhetett ez nálunk is; sőt azon könnyűség, melylyel Árpád népe az egész országot elfoglalta, aligha nem köszönhető azon körülménynek is, hogy őseink találkoztak itt a leigázott avarok utódjaival, kik velök könnyebben összeforrtak, mint régi ellenségeikkel s akkori uraikkal a szlávokkal.

A pogány magyarok culturalis állapotáról csak torzképet nyerünk a német krónikákból s igen elégtelent a byzanti írókból, de néhány sírlelet erről is ad már most is némi felvilágosítást s azon reménnyel biztat, hogy e tekintetben is megszólalnak a halottak s elbeszélnek nekünk azt, amit az élők megmondani elmulasztottak. Már most is tudjuk, hogy még sem voltak oly vad barbárok, minőknek őket a szent galleni szerzetes s a német krónikák leírják, ismerjük ékszereiket, melyek stýljökben eltérnek az akkori byzantiaktól, s akár ők magok, akár rabszolgáik és hadifoglyaik készítették ezeket, tanuságot tesznek bizonyos izlésről és az iparnak bizonyos fokáról, melyet természetesen a byzanti hagyományok szomszédsága s a meghódított népek ügyessége befolyásolt.

Sokkal kevesebbet tudunk a szláv népek őskori művelődéséről. Hazánkban eddig még egy őskori leletet sem ismerünk, mely némi biztossággal a szlávokra volna visszavezethető, reméljük, hogy lengyel barátink és szomszédjaink, kik oly országban laknak, hová a rómaiak soha el nem hatottak, s mely a német vándorlásnak útján kívül esett, oly emlékeket fognak felásni, melyekben fel fogjuk ismerni az őskori szlávok sajátságait, amint azok műveikben jelentkeznek.

Csaknem ugyanazon homály, mely a népvándorlási időket fedi, rejti el szemeink előtt a magyarok bevándorlásának történetét s azoknak pogány korát. Olasz-, Francia-, Németországban ez időben már nagyobb világosság uralkodik a történelemben is, nálunk még csak az év sincs meghatározva, melyben a magyarok hazánkban először megjelennek. Szt.-István alapítja meg az országot, ő téríti meg a kereszténységet, az ő uralkodásával kezdődnek a biz-

tosabb kútfők. Egyébiránt nomád népet nem lehet hatalom szóval földművelővé tenni s a földhöz lekötni. Sokáig tartott, mondhatjuk: az Árpád dynastia férfiágának kihaltáig, míg az állapotok végkép megszilárdultak s Magyarország tökéletesen európai szint őrött.

Sokszor említettett már Szt.-István bölcsesége, mely a kereszténységet nem Bizancból, hanem Rómából vette át s ezáltal nemzetét a nyugati művelődéshez kötötte. Nem kevesebb bölcseséget tanúsított abban is, hogy az ország kezdetleges állapotában azt a német császárságtól gondosan elkülönítette s ez maradt kevés kivétellel utódainak is folytonos politikája. Azok, kik, mint Péter és Salamon, a német császároknál keresték támaszukat nemzetök ellen, ezen merényletökért mindig lakottak. Míg királyaink a német bevándorlókat a Szepességen úgy mint a király-földön szívesen látták s bennök a nemzet gyarapodását találták, úgy mindig ellentálltak a csábításnak, hogy a német császár felsőségét ismerjék el, csak a művelődést vették nyugatról, politikájuk inkább keletre fordult, hol északnak, hol délnek.

Mindamellet, hogy a tatárjárás okmányaink igen nagy részét elpusztította, elég világos az ország hagyományos politikája, mely szerint Magyarországot folyvást a szentszék oldalán találjuk, míg a német császárság folyvást összeütközött a római pápasággal, sőt midőn Franciaország is, mely büszkélkedett kereszténységében, annyira, hogy királyát is a legkeresztényebbnek czímezte, nem egyszer jutott összeütközésbe a pápákkal, Magyarország mindig hűve maradt a Curiának, mindamellet, hogy királyaink apostoli jogaikat féltékenyen megőrizték. A nagy investiturai harc nem hatott Magyarországra s a vallási vakbuzgóság nem tartozik nemzetünk jellegéhez. Szt.-István rövid idő alatt megtéríti a magyarokat, a visszaesés a pogányságra András bejövételénél szintén csak igen rövid ideig tart, Szent-László óta megszűnik a pogányság minden nyoma. Ez időben kezdődnek a keresztesháborúk, a nyugat népei keletre tartanak, hogy a szent sírt visszahódítsák a hitetlenek kezéből, seregeik nem egyszer Magyarországnak veszik útjokat, itt azonban rokonszenvet nem tudnak költeni. Nem találnak itten egyebet hideg neutralitásnál; azon láz, mely egész Európát megtámadta, nem terjed el Magyar-

országra, királyaink a pápák minden intése és felszólítása daczára nem vesznek részt a keresztháborúkban s midőn végre II. András reá készül a soká halasztott kalandra, ez is inkább politikai utazás, mint hadjárat. Nem ütközik meg a szeldsuk szultánnal, hanem fegyverszünetet köt, mely alatt Jeruzsálemet mint zárandok látogatja meg s visszajő országába, anélkül, hogy a szent sír visszahódítását megkísérlette volna. Ez is egy oly jellemvonása nemzetünk s királyaink politikájának, mely mutatja, hogy a nyugat nemzetiségektől külön áll, mindamellet, hogy a keleti egyházhoz nem csatlakozott. A nyugati művelődés befolyása mellett is a magyar nemzetiség azon időben is fenntartja magát, midőn az nem volt még kötve a nyelvhez.

Az Anjou ház fényes uralkodása Magyarországbán alapítja meg az olasz művelődés befolyását hazánkban, mely eddigi történetíróink által talán nem lett még eléggé méltányolva, pedig Olaszország az újkori művelődésnek valódi bölcsője, itt soha nem szűntek meg a régi római hagyományok s a tudományok s a társas-élet választékosabb formái csak innen terjedtek ki a francziákhoz, spanyolokhoz s németekhez, s ámbár Szt.-István koronája az Anjou ház kihaltával a megnémetesedett cseh Zsigmondra s az osztrák Albertre s fiára Lászlóra szállt, mégis az olasz művelődéshez vonzódott mindig a magyar, olasz egyetemekre jártak tudósaink, olasz tudósok s művészek jöttek a magyar udvarhoz, a német elem, a közelebbi szomszédság daczára, kevesebb befolyással volt, sőt midőn Mátyás, ki az idegenek ellen nem volt elfogúlva, a német Beckenslohert nevezte ki esztergomi érseknek, ebben roppantúl csalódott, mert ez elrabolva a székesegyház kincseit, Salzburgba szökött, Mátyás legnagyobb ellenségéhez III. Fridrik császárhoz. Onnét kerültek Vitéz codexei Münchenbe és Bécsbe.

A mohácsi csata határkövet képez a középkor és az új idők között. A nemzet védelmet keresett a török hódítás ellen s egy része azt a német császárságban gondolta feltalálhatni. János király egyik kiáltványában figyelmeztette az országot, hogy a külföldön székelő fejedelem a nemzetiséget veszélyeztetné. Ferdinand érezte ezen vádnak súlyát s ígérte a nemzetiség biztonságát. S ez csakugyan azon időben nem is volt még semmiképen veszé-

lyeztetve, a nemzetiség kérdését nem értette még az akkori Europa, a vallási mozgalom foglalta el az elméket s Magyarország nem zárhatta el magát ezen áramlat elől, amint azon viszony, melybe fejedelme által a német császársághoz lépett, őt ezentúl mindig a legszorosabb összeköttetésbe hozta az összes külföldi viszonyokkal. A reformatio Németországból jutott közvetlenül Magyarországra, ez hozta be a német civilisatióknak befolyását hazánkba, mindamellett, hogy a francia Calvin és az olasz Socinus tanai nagyobb befolyással lettek a magyar fajra. A német tudományosság lett azóta a magyar művelődésnek alapja, míg a lengyelek s újabb időkben az oroszok és románok inkább a francia civilizatiót választották mintájuknak. Ez is oly végzetes egy esemény, mint a római egyház kereszténységének elfogadása Szt. István által és ha a magyar jellem ellenkezik is a némettel, mégis a nehézkes, formátlan, bölcselkedő, de a mellett alapos német tudományosság biztosabb vezérfonalul szolgált a magyar művelődésnek, mint a fényesebb, kápráztató, de sokszor felületes francia, melynek befolyása bizonyos időben csak Erdélyre hatott ki.

Másfél századig tartott csaknem szünet nélkül a bel- s külháború, Ferdinandtól Lipótig, hol a vallás, hol a politikai szabadság harca, mert ezen időbe esik egész Európában a korona hatalmának kiterjesztése, a vágy egységes államokat alapítani s a hatalmat a fejedelem kezében összpontosítani, tekintet nélkül a tartományok s főurak régi jogaira. Végre a török is visszaszorított s az ország régi határai helyreállítottak, Erdély is ugyanazon fejedelem alá került, mint Magyarország, de hazánk ereje meg volt törve, s az alkalom kínálkozóan mutatkozott arra, hogy Magyarország beleolvastassék az örökös tartományokkal együtt egy nagy birodalomba, mely idővel a szétmálló német császárság helyét pótolhassa Európában. Ezen cél lebegett folyvást a bécsi államférfiak szeme előtt, kik valóságát másfél század alatt a legkülönbözőbb formákban igyekeztek keresztül vinni, de épen ez által felköltötték a nemzetiség eszméjét, mely száz év óta a magyar történelemben uralkodik s végre a legkülönböféle viszontagságok után a mostani közjogi alapra vezetett. Hazánk földrajzi helyzete azonban oly szoros kapcsolatba hozta azt Európának minden államaival és viszonyaival s különösen azon nagy szellemi áram-

latokkal, melyek az egész nyugaton uralkodnak s a nemzeteket annyira áthatják, hogy nincs többé ország, nincs fejedelem, mely magát ezen hatás alól kivonhatná. Az egyes nemzetek története oly szoros kapcsolatban áll a XVII. század óta az összes europai történelemmel, hogy azon történetiró, aki azt elhanyagolná, feladatának nem felelhetne meg. Magasabb álláspontra kell helyezkednie, hogy láthatára hazánk területén túl is terjedjen, s fel kell fognia az összes europai állapotokat, hogy megmagyarázhassa azt, mi körülötte történik.

Történetiróink érzik feladatuk ezen nagyságát, s épen azért nem mernek belefogni a roppant anyag feldolgozásába, mely előttük fekszik. Mi szerényen anyagot gyűjtünk még s legfeljebb monografiákban kísértjük meg erőnket, melyeknek sikere nem hagy fel semmi kételyt, hogy a nagyobb feladat is előbb-utóbb meg lesz oldva. A haladás már a mi nemzedékünkben is érezhető. Mindenki látja a nagy különbséget, mely a debreczeni Szilágyinak historiája és Horváth és Szalay története közt érezhető, azóta viszonyaink is mindinkább kifejlődtek, érezni kezdjük azon solidaritást, melyben az europai nyugati művelődéssel állunk, nemzetünk tudja, hogy nem létezhetik teljes elszigeteltségben, s hogy minden europai kérdés előbb-utóbb hazánkban is megoldást kíván, a történetiró nem szoríthatja tehát figyelmét kizárólag azon tüneményekre, melyek hazánkban fordulnak elő, okaikat távolabb országokban kell keresnie, s meglehet, hogy már köztünk van azon férfiú, ki előbb-utóbb a nemzet történetét méltóan meg fogja írni és kinek munkája csakugyan, a római író szavai szerint, a nemzeti élet tanítója lesz. Mi csak az építési anyagot szedjük össze, s várjuk a mestert, ki a nemzeti méltóságnak megfelelő emléket emelendi. Ezen reményben nyitom meg a történelmi társulat jelen vándorgyűlését.